

BAB II

ULIKAN TIORI JEUNG ANGGAPAN DASAR

Dina ieu bab, dipedar ngeunaan ulikan tiori nya éta medar ngeunan rarangkén tukang. Ieu pedaran ngeunaan rarangkén tukang ngawengku: rarangkén dina adegan kecap, watesan rarangkén, kalungguhan rarangkén dina adegan kecap anu eusina ngadadarkeun patalina rarangkén jeung unsur morfologis saperti cakal, jeung morfém, rarangkén dina prosés morfologis anu eusina ngadadarkeun patalina rarangkén jeung kecap rundayan katut kecap rajékan, fungsi rarangkén anu eusina ngadadarkeun patalina rarangkén jeung warna kecap, harti rarangkén, jeung rarangkén tukang. Salian ti ulikan tiori, dina ieu bab ogé baris dipedar anggapan dasarna.

2.1 Ulikan Tiori

2.1.1 Rarangkén dina Adegan Kecap

Kridalaksana (Rosmana, 2003:8), nétélakeun yén kecap téh nya éta morfém atawa gabungan morfém anu mangrupa wangun pangleutikna tur sipatna mangrupa wangun bébas atawa bisa madeg mandiri.

Sudaryat dina bukuna *Tata Basa Sunda Kiwari* (2007: 48), nyebutkeun yén kecap téh mangrupa unsur pangleutikna dina kalimah anu sipatna bébas atawa bisa madeg mandiri tur miboga harti anu tangtu.

Dumasar kana pedaran di luhur, bisa digurat badagkeun yén kecap téh mangrupa salah sahiji unsur katatabasaan nu minangka unsur pangleutikna dina leunjeuran kalimah, bisa diwangun ku hiji morfém atawa gabungan sababaraha morfém, sipatna bébas atawa madeg mandiri tur miboga harti anu tangtu.

Minangka unsur katatabasaan nu pangleutikna dina wangun kalimah, kecap miboga adegan atawa wangun anu tangtu. Dina ngawangun kecap aya sababaraha unsur anu biasa diwuuhkeun kana wangun dasarna. Hal ieu sok disebut pangwuuh kecap. Sudaryat dina bukuna *Tata Basa Sunda Kiwari* (2007:54), nétélakeun yén dina basa Sunda nu kaasup kana pangwuuh kecap téh nya éta *afiks* (rarangkén), proléksém, formatif, jeung klitik.

Iyan Cahyani, 2013

Rarangken tukang dina kumpulan carita pondok rusiah kaopatwelas karya darpan.
Universitas Pendidikan Indonesia | repository.upi.edu 7

Rarangkén atawa *afiks* téh dina adegan kecap mangrupa salah sahiji unsur anu bisa ngawangun kecap kucara ngawuwuhkeun éta rarangkén kana wangun dasarna. Sakumaha pamadegan Sudaryat (2007:54), nyebutkeun yén *afiks* atawa rarangkén téh nya éta morfém anu sipatna kauger nu sok diwuuhkeun kana wangun dasarna tur miboga harti gramatikal. Contona aya kecap *dianduk*. Kecap *dianduk* éta mangrupa kecap nu diwangun ku dua morém nya éta morfém kauger *di-* jeung morfém bébas *anduk*. Morfém kauger *di-* dina kecap *dianduk* di luhur téh nu sok disebut rarangkén atawa *afiks* téa. Rarangkén *di-* éta diwuuhkeun kana wangun dasar *anduk* sangkan bisa ngawangun kecap *dianduk*.

2.1.1.1 Watesan Rarangkén

Sakumaha nu geus dijelaskeun di luhur yén dina adegan kecap téh aya nu disebut pangwuuh kecap. Pangwuuh kecap éta téh salah sahijina nya éta rarangkén atawa *afiks*. Ari nu dimaksud rarangkénna sorangan nya éta mangrupa morfém kauger anu sok diwuuhkeun kana wangun dasarna jeung miboga harti gramatikal.

Sudaryat (2007: 54), rarangkén basa Sunda dipasing-pasing deui dumasar kana cara jeung tempat napelna. Éta rarangkén téh ngawengku:

- 1) Rarangkén hareup (*awalan, préfixe*), rarangkén anu diwuuhkeun di hareup wangun dasarna;
- 2) Rarangkén tengah (*seselan, infiks*), rarangkén anu diwuuhkeun di tengah wangun dasarna;
- 3) Rarangkén tukang (*ahiran, sufiks*), rarangkén anu diwuuhkeun di tukangeun wangun dasarna;
- 4) Rarangkén barung (*barungan, konfiks*), rarangkén tunggal anu minangka barungan tina dua rarangkén, biasana napel di hareup jeung tukangeun dasar; jeung
- 5) Rarangkén bareng atawa gabung (*ambifiks*), rarangkén anu mangrupa gabungan hiji morfém atawa leuwih tur napelna kana wangun dasar teu binarung, tapi bareng wungkul.

Rarangkén dina basa Sunda di luhur téh jumlahna lain itungan nu saeutik tapi éta rarangkén téh aya kana opat puluhna.

2.1.1.2 Kalungguhan Rarangkén dina Adegan Kecap

Adegan kecap téh mibaga unsur pangwanganan anu tangtu, nya éta kecap téh aya nu diwangun ku hiji morfém jeung aya nu diwangun ku leuwih ti hiji morfém . Lamun kecap anu diwangun ku hiji morfém mah disebutna kecap salancar sedengkeun kecap nu diwangun ku leuwih ti hiji morfém disebutna kecap rékaan. Anu disebut kecap téh sarua jeung morfém bébas. Ari pangna kitu téh lantaran nu disebut kecap téh nya éta morfém anu bébas atawa bisa madeg mandiri tur miboga harti anu tangtu. Ku sabab kitu, heunteu sakabéh morfém mangrupa kecap tapi sakabéh kecap geus tangtu mangrupa morfém. Ari morfémna sorangan nya éta unsur katatabasaan anu pangleutikna anu miboga harti. Sudaryat dina bukuna *Tata Basa Sunda Kiwari* (2007: 51), méré papasingan kana wanda morfém nya éta : (1) morfém bébas, (2) morfém madya bébas, jeung (3) morfém kauger.

Morfém kauger téh nya éta morfém anu teu bisa madeg mandiri atawa mikabutuh bantuan morfém séjenna dina leunjeuran kalimah sangkan miboga harti anu tangtu. Nu kaasup kana morfém kauger téh nya éta : (1) rarangkén atawa *aftiks*, (2) cakal, jeung (3) proléksém.

Sakumaha anu geus dijéntrékeun di luhur, yén rarangkén téh mangrupa morfém kauger anu diwuuhkeun kana wangun dasarna. Sedengkeun cakal nya éta warna tina morfém kauger anu miboga harti léksikal tur can bisa ditangtukeun warna kecapna (Sudaryat, 2007:53). Lian ti éta, aya ogé nu disebut proléksém atawa pangdeudeul, nya éta morfém anu sipatna kauger anu diwuuhkeun kana bakal kecap (cakal, bagal, atawa puhu). Contona –wan dina kecap *wartawan* (Sudaryat, 2007:55).

Boh rarangkén boh cakal kitu ogé proléksém, klitik jeung formatif mangrupa warna tina morfém kauger anu gunana pikeun pangwuuh kecap atawa ngawangun kecap sangkan éta kecap miboga harti anu tangtu.

2.1.1.3 Rarangkén dina Proses Morfologi

Ramlan dina bukuna *Morfologi Suatu Tinjauan Deskriptif* (1980:2), nétélakeun yén morfologi na sorangan nya éta bagian tina ilmu basa anu medar seluk-beluk wangun kecap sarta pangaruh parobahan-parobahan wangun kecap kana golongan jeung harti kecap.

Ramlan (Rosmana, 2003: 16), nétélakeun yén prosés morfologis nya éta prosés dina ngawangun kecap tina wangun séjén nu mangrupa wangun dasarna.

Samsuri (Rosmana, 2003:16), nyebutkeun yén prosés morfologis téh nya éta prosés ngawangun kecap-kecap ku cara nepungkeun morfém nu hiji jeung morfém séjénna.

Sudaryat (2007:47), méré sawangan kana prosés morfologis nya éta prosés morfologis téh mangrupa prosés anu maluruh kecap, cara ngawangunna, selang surupna, sarta patula-patalina kana harti jeung warna kecap.

Tina pedaran di luhur, bisa dicindekkeun yén prosés morfologis téh nya éta prosés ngawangun kecap ku cara nepungkeun morfém hiji jeung morfém séjénna nepi ka bisa ngarobah wangun, nya éta tina wangun dasar jadi wangun nu anyar atawa wangun nu jembar.

Wangun kecap dina basa Sunda kabagi kana dua rupa nya éta kecap salancar jeung kecap rékaan. Kecap salancar nya éta kecap anu diwangun ku hiji morfém bébas jeung bisa madeg mandiri tur miboga harti anu tangtu. Sedengkeun kecap rékaan nya éta kecap anu diwangun ku leuwih ti hiji morfém. Kecap rékaan ieu kabagai kana opat rupa, nya éta: (1) kecap rundayan, (2) kecap rajékan, (3) kecap kantétan, jeung (4) kecap wancahan.

Rosmana (2003:23), nyebutkeun yén kecap rundayan téh nya éta kecap anu diwangun ku cara ngawuwuhkeun atawa ngantétkeun rarangkén (*afiks*) kana wangun asalna ngaliwatan prosés morfologis.

Sudaryat (2007:59), nétélakeun yén kecap rundayan nya éta kecap anu diwangun ku cara ngawuwuhkeun rarangkén (*afiks*) kana wangun dasarna. Prosés ngawangun kecap rundayan disebut ngararangkénan (*afiksasi*).

Dumasar kana pedaran di luhur, bisa dicindekkeun yén kecap rundayan nya éta kecap anu anu diwangun ku cara ngawuwuhkeun rarangkén atawa *afiks* anu biasa

disebut prosés ngararangkénan. Antara rarangkén jeung kecap rundayan tangtu miboga hubungan anu dalit. Nya éta rarangkén téh mangrupa unsur atawa morfém kauger anu diwuuhkeun kana wangun dasar nepi ka wangun dasar éta ngalaman parobahan wangun tina hiji kecap jadi kecap séjén anu leuwih jembar. Ieu kecap téh disebut kecap rundayan. Prosés ngawangun kecap rundayan ieu disebut prosés ngararangkénana atawa *afiksasi*.

Rarangkén sorangan salian ti miboga hubungan jeung kecap rundayan, ogé miboga patalimarga jeung kecap rajékan. Hal ieu katitén tina wangenan kecap rajékanna sorangan. Sudaryat (Rosmana, 2003:32-33), nétélakeun yén kecap rajékan téh mangrupa kecap anu diwangun ku cara ngarajék atawa ngulang sabagian atawa sagemblengna wangun asal, boh binarung rarangkén boh henteu.

Minangka pangwuwuh kecap, rarangkén téh miboga kalungguhan anu penting dina adegan kecap. Fungsina dina ngawangun kecap téh nya éta bisa diwuuhkeun kana wangun dasar nepi ka ngawangun kecap rundayan atawa sok disebut ngararangkénan (*afiksasi*). Salian ti éta rarangkén ogé bisa napel kana wangun dasar anu geus dirajék atawa diulang nepi ka ngawangun kecap rajékan binarung rarangkén. Ku sabab kitu, rarangkén sorangan sok sanajan mangrupa morfém kauger anu teu bisa madeg mandiri, tapi kalungguhanna dina adegan kecap kacida pentingna nepi ka ku cara ngawuwuhkeun éta rarangkén kana wangun dasarna bisa ngarobah fungsi katut harti tina éta wangun dasarna sorangan.

2.1.1.4 Fungsi Rarangkén

Dina tataran sintaksis atawa leunjeuran kalimah, kecap téh mangrupa bagian pangleutikna anu madeg mandiri tur miboga harti anu tangtu. Dina prakna, ieu kecap téh dipasing-pasing jadi rupa-rupa anu biasa disebut warna kecap. Warna kecap dina basa Sunda téh kabagi jadi dua nya éta : (1) kecap lulugu jeung (2) kecap pancén atawa partikel. Sudaryat (2007:64), nétélakeun yén kecap lulugu nya éta warna kecap anu miboga harti léksikal, sipatna peka alam, budaya, jeung tempat, sarta umumna bisa dirobah tina wangun dasarna. Sedengkeun kecap

pancén nya éta warna kecap anu biasa jadi pakakas dina leunjeuran kalimah, biasana teu boga harti léksikal, tapi harti gramatikal, sarta hésé dirobah wangu.

Kecap lulugu jeung kecap pancén téh dipasing-pasing deui. Boh kecap lulugu boh kecap pancén dibagi jadi opat rupa. Nu kaasup kecap lulugu nya éta: (1) kecap barang (nomina), (2) kecap pagawéan (vérba), (3) kecap sipat (adjéktiva), jeung (4) kecap bilangan (numeralia). Sedengkeun nu kaasup kecap pancén nya éta: (1) kecap panambah (advérbia), (2) kecap panyambung (konjungsi), (3) kecap pangantét (préposition), jeung (4) kecap panyeluk (interjéksi).

Patalina rarangkén jeung warna kecap nya éta rarangkén salaku pangwuuh kecap miboga fungsina taya lain wuwuh dina kecap anu mangrupa wangun dasarna. Wuwuh atawa napelna éta rarangkén dina wangun dasar téh sok ngabalukarkeun robahna wangun katut hartina. Wangun nu tadina wangun dasar jadi wangun anyar anu leuwih jembar. Robahna éta wangun tina wangun dasar kana wangun nu leuwih jembar sanggeus ngalaman prosés ngararangkénan ilaharna mangaruhan kana warna kecap. Sok sanajan teu sakabéh kecap anu ngalaman prosés morfologis ngalaman parobahan kana warna kecapna. Contona wangun dasar *dahar* mangrupa wangun asal anu kagolong kana kecap pagawéan atawa vérba, upama dirarangkénan *ka-an*, robah jadi wangun jembar *kadaharan* sarta kagolong kana warna kecap barang atawa nomina.

Sanggeus niténan pedaran di luhur, bisa dicindekkeun yén prosés morfologis anu di jerona aya prosés ngararangkénan miboga fungsi gramatis jeung fungsi semantis. Rosmana (2003:19), nyebutkeun yén fungsi gramatis téh nya éta fungsi prosés morfologis anu racket patalina jeung robahna wangun katut warna katatabasaan. Fungsi gramatis anu ngalantarankeun robahna kategori kecap disebut dérivasi. Sabalikna, fungsi gramatis anu teu ngalantarankeun robahna kategori disebut infléksi.

2.1.1.5 Harti Rarangkén

Dina basa Sunda kabagi kana lima rupa rarangkén dumasar kana cara jeung tempat napelna éta rarangkén, nya éta: (1) rarangkén hareup (préfiks), (2) rarangkén tengah (*infiks*), (3) rarangkén tukang (*sufiks*), (4) rarangkén barung (*konfiks*), jeung (5) rarangkén bareng (*ambifiks*).

Unggal rarangkén dina basa Sunda di luhur mibanda harti anu tangtu tur béda séwang-séwangna. Harti rarangkén téh nya éta ma'na anu aya nalika éta rarangkén napel kana wangun dasar.

Rarangkén téh salaku pangwuwuh kecap dina adegan kecap ngaliwatan prosés morfologis bisa ngarobah fungsi katut hartina. Ramlan (Rosmana, 2003:21), nétélakeun yén fungsi semantis atawa ma'na nya éta fungsi prosés morfologis anu raket patalina jeung robahna harti unsur-unsur gramatis balukar tepungna wangun katatabasaan anu hiji jeung wangun katatabasaan séjenna. Dina *Kamus Basa Sunda* (2006:610), aya conto kecap *sapu* anu mibanda harti *parabot paranti bebersih*. Sanggeus dirarangkénan *-keun* robah wangunna jadi *sapukeun*. Ku kituna, robah ogé harti léksikalna jadi '*sangkan di sapu*'. Bisa dicindekkeun yén rarangkén *-keun* dina kecap *sapukeun* mibanda harti '*sangkan di D*'.

2.1.1.6 Rarangkén Tukang

Rarangkén tukang nya éta rarangkén anu napel atawa diwuuhkeunna di tukangeun wangun dasarna. Prosés ngararangkéna tukang disebutna *sufiksasi*. Rarangkén tukang dina basa sunda aya lima rupa nya éta: (1) rarangkén tukang –an, (2) rarangkén tukang –eun, (3) rarangkén tukang –keun, (4) rarangkén tukang –na, jeung (5) rarangkén tukang –(n)ing.

Lima rupa rarangkén di luhur mibanda fungsi katut harti anu tangtu dina séwang-séwangna. Sudaryat (2007:72-144), nyebutkeun yén fungsi jeung harti rarangkén tukang saperti ieu di handap:

- 1) Ngararangkénan tukang –an fungsina pikeun ngawangun:
  - a. Kecap barang anu miboga harti : 'hal nu jadi D', 'hal nu di-D-keun', 'hal nu miboga D', 'hasil tina nga-D-keun', 'kumpulan', 'hal nu aya di

- D’, ‘hal nu di-D’, ‘tempat D’, ‘tiap-tiap D’, alat atawa hasil tina D’, ‘hal nu patali jeung D’, ‘aya dina hiji D’.
- b. Kecap barang wangun Rdp-an anu miboga harti: ‘hal nu patali jeung D’, ‘rupa-rupa (nu) D’, ‘hal nu nyarupaan D’, ‘jalma/hal nu jadi D’, ‘hal nu teu saenyana’, ‘hal nu aya dina D’, ‘hal nu di-D/ka-D’, ‘hal nu biasa di-/N-D(-an)’.
  - c. Kecap barang Rdm-an anu miboga harti: ‘hal nu dijadikeun D’, hal nu di-D-keun
  - d. Kecap pagawéan anu mibanda harti: ‘sangkan di-D’, ‘sangkan dijadikeun D’, ‘sangkan dibéré D’, ‘ngalakukeun D’.
  - e. Kecap pagawéan rajékan wangun R-an : ‘ngalakukeun pagawéan’, ‘tutuluyan ngalakukeun D’, ‘rupa-rupa ngalakukeun D’, ‘lila ngalakukeun D (pikeun), ‘lila ngalakukeun D teu tangtu’, ‘rupa-rupa ngalakukeun D jama’, ‘sababaraha kali ngalakukeun D’, jeung dina kaayaan N’.
  - f. Kecap sipat anu mibanda harti: ‘miboga D’, ‘miboga sipat kawas D’, ‘biasa/boga bakat D’, ‘miboga sipat D’, ‘dina kaayaan D pisan’.
  - g. Kecap sipat wangun R-an
  - h. Kecap bilangan anu mibanda harti : ‘diwangun ku D’, ‘giliran’, ‘jama teu tangtu’, ‘gundukan, jinis, atawa golongan’.
  - i. Kecap bilangan wangun rajékan dirarangkénan anu mibanda harti nya éta ‘jama teu tangtu’.
- 2) Ngararangkénan tukang –eun fungsina pikeun ngawangun:
- a. Kecap barang anu mibanda harti : ‘tempat’, ‘hal nu di-D-keun’, ‘hal nu bakal atawa pikeun di-D’.
  - b. Kecap barang wangun Rdp-eun mibanda harti nya éta ‘hal nu dijadikeun D’.
  - c. Kecap sipat anu mibanda harti: ‘(jadi) ngarasa D’, ‘(jalma katilu) dina kaayaan’, jeung ‘kakeunaan’.
  - d. Kecap sipat wangun R-eun

- 3) Ngararangkénan tukang -keun fungsina pikeun ngawangun:
Kecap pagawéan anu mibanda harti :'sangkan di-D, jeung'sangkan dilakukeun D'.
- 4) Ngararangkénan tukang -na anu miboga alomorf -ana jeung -nana fungsina pikeun ngawangun:
  - a. Kecap barang anu mibanda harti: 'milik', jeung'nuduhkeun'.
  - b. Kecap sipat wangu R-na
- 5) Rosmana dina bukuna *Morfologi Basa Sunda* (2003:30), nyebutkeun yén rarangkén tukang -(n)ing fungsina pikeun ngawangun kecap partikel anu pihartieunana ngantebkeun (inténsitas).

2.2 Anggapan Dasar

Anu jadi anggapan dasar dina ieu panalungtikan nya éta:

- 1) Rarangkén tukang mangrupa rarangkén nu napel ditukangeun dasar.
- 2) Ngararangkénan téh mangrupa bagian kajian tina élmu morfologis basa Sunda.
- 3) Unggal rarangkén tukang mibanda harti anu béda-béda, aya anu mibanda harti hiji ogé aya nu leuwih ti hiji.